

Відгук

офіційного опонента доктора історичних наук, головного наукового співробітника відділу історії України 20 – 30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України, професора **В.І.Марочка** на дисертацію **Л.В.Кравчука** «Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.)», поданої на захист на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

У новітній історії України поняття «агресія», «окупація», «анексія» перестали бути лише історично-теоретичними дефініціями, позаяк мають місце на територію Донбасу і Криму. Російсько-українська війна на Сході, яка спалахнула через сто років від початку Першої світової війни, має власні причини, обставини і типові наслідки, але не вони є об'єктом і предметом дисертаційної роботи Леоніда Васильовича Кравчука. Актуальність будь-якого науково-історичного дослідження, особливо кваліфікаційного, визначається не його ув'язкою з політичними подіями, а насамперед вибором тематичного дискурсу, концептуальною новизною, виявленням історичних фактів, їх науковим обґрунтуванням, теоретично-методологічними підходами.

Термін «трансформація», а він є ключовим для дисертаційної роботи Л.В.Кравчука, щонайменше має столітню історію застосування. Дисертант вкладає у нього власний контекст, відтак ототожнює з явищами докорінних змін, радикальних перетворень соціально-економічного, політично-адміністративного устрою і соціально-культурного життя на Тернопіллі упродовж першої радянської окупації вересня 1939 – червня 1941 рр. Одночасно він використав й інші тлумачення: «формована уніфікація», «радянська країна», «окупаційна адміністрація», «експансія сталінської моделі соціалізму», «приєднання», «русифікація». У «Словнику синонімів

української мови» термін «трансформація» означає – «перетворення». Лінгвістична гра слів стосується лише зміни форми, але в історичному дискурсі йдеться про докорінне руйнування адміністративно-політичної системи влади, про уніфікацію культури, освіти і виховання, що діяли на радянській Україні.

Форма завжди змістовна, а зміст формується. Такою є взаємодія цих парних категорій діалектики. Формування окупаційної адміністрації розпочалося з тимчасових управлінь, набуваючи інституційної сталості у партійно-радянських органах влади. Демонтаж польської влади і становлення радянської відбулися синхронно, але структурно-функціональну сутність трансформації віддзеркалювала системна політика радянзації суспільного життя західноукраїнських земель. Форсована уніфікація соціально-економічних відносин здійснювалася шляхом примусу, але мала дві протилежності: ментально-фізичне неприйняття радянщини населенням і її зухвале утвердження на території сіл, містечок, міст Тернопільської області. Насаджувана Москвою адміністративна єдність супроводжувалася боротьбою протилежностей: історичної національно-державницької традиції з усвідомлення ментальної території і чужої радянської дійсності.

Політологічні й історіографічні дискурси є оціночними, які набирають усталених схем в інтелектуальному просторі. Їх складно спростувати, тому що умоглядні терміни стають функціональними поняттями, які символізують соціальні явища.

Вторгнення радянських військ на територію Західної України, яка у складі воєводств і повітів підпорядковувалась Польщі, означало їхню анексію шляхом відвертої агресії, замасковану через політично-юридичну казуїстику у визвольну місію. Одночасно відбулася окупація історичної території

українських земель, державотворчу даність яких продемонстрував акт злуки ЗУНР-УНР у 1919 р., не кажучи про Галицько-Волинську державу.

Системну окупацію започаткував масовий політичний терор проти інтелігенції, хоча розстріли західноукраїнських професорів, письменників, лікарів, педагогів, які довірилися більшовикам наприкінці 1920-х рр., розпочалися у 1933 р., набувши жахливого апогею на Соловках у 1937 р. Їх знищували за національним походженням, світоглядно-ментальними уподобаннями. Їх трагічна доля достатньо вичерпно висвітлена в історично-меморіальних працях українських і зарубіжних дослідників. За два роки більшовицької окупації Західної України, як зазначено у дисертаційному дослідженні Л.В.Кравчука, було депортовано 900 тис. осіб, з яких 600 тис. поляків, 200 тис. українців, 80 тис. євреїв. Якщо додати до них застрелених біженців, то матимемо усі ознаки етноциду.

Дисертант підкреслює у своїй кваліфікаційній праці історичний факт ліквідації усталених атрибутів польської державності, хоч і дискусійним є питання про їх відповідність «демократичним європейським цінностям» (с.26). Доконаним фактом було створення 4 грудня 1939 р. шести областей, які існують й досі. До вересня 1939 р. на їхніх попередніх територіях діяли демократично обрані представницькі органи влади, навіть українські громадські діячі брали участь у вищому законодавчому органі Польщі. У працях радянських істориків, які критично оцінені Леонідом Васильовичем, вибори делегатів до Народних зборів також вважалися демократичними. Однак вибори без права вибору, як свідчать події в анексованому Криму та на окупованій частині Донбасу, невід'ємна складова окупаційної політики Росії. Якщо до вересня 1939 р., на переконання дисертанта, Західна Україна була «простором вільної української думки» (с.116), то за радянської окупації зазнала системної трансформації і секторальної уніфікації.

Структура дисертаційної роботи Л.В.Кравчука підпорядкована об'єкту і предмету дослідження, вирішенню наукових завдань. Територіальні межі охоплюють одну з областей – Тернопільську, але географічну «обмеженість» компенсує дуже широке проблемно-тематичне спрямування науково-кваліфікаційного дослідження. Виявлення інтенсивності впливу радянської на суспільно-політичне життя регіону, спроба примусової уніфікації форм сільськогосподарського виробництва, націоналізація промисловості, утвердження радянської системи охорони здоров'я, громадського побуту, освіти і культури є пріоритетними для дисертаційної роботи, поданої для публічного захисту.

Теоретично-методологічний розділ відповідає вимогам державно-атестаційних органів до подібного типу кваліфікаційних праць на здобуття наукового ступеня. Історіографія викладена за хронологічним принципом, але місцями з елементами проблемно-тематичного підходу. Оціночні судження дисертанта є критичними, але з повагою до колег, які розглядали проблему у контексті суспільно-політичного життя Західної України, краєзнавчих студій. Поняття «возз'єднання» постає в історіографічному огляді праць анахронізмом, захист якого окремими істориками, на думку Л.В.Кравчука, є неприпустимим. Географічно й адміністративно відбулося розширення території УРСР, відтак і кордонів СРСР, але механічне з'єднання різних частин, а тим паче революційно-примусове, а не історично-еволюційне, означало фактичне приєднання.

В історіографічному розділі використано поняття «вітчизняна історіографія» (с.37). Що він означає: сучасну українську, радянську, ментально і світоглядно діаспорну? З тексту складно зрозуміти. Джерелами дослідження є архівні документи, збірники, нормативно-правові акти, які виявлені у центральних архівах та обласному. Методологічно проглядається

ревізійністський підхід до радянського минулого, відтак у багатьох випадках постають аналітичні оцінки, притаманні для теорії тоталітаризму, якою вирізнялася західна політологія і історіографія.

У дисертаційному дослідженні Л.В.Кравчука висвітлюється радянська, яка системно означала і демонтаж польської адміністрації на теренах Тернопілля, але її руйнування обмежується кількома рефлексіями окремих груп населення, яке зустрічало «визволителів» хлібом і сіллю. Окупація, особливо на початку, як свідчить світовий досвід, супроводжувалася усвідомленою чи примусовою співпрацею у її різних формах. Односторонність висвітлення радянської цілком можлива, але про боротьбу протилежностей також варто пам'ятати, тоді матимемо єдність й об'єктивність нашого знання. Дисертант пише про переміщення до Західної України 77,3 тис. тракторів, 28 тис. зерно комбайнів, а це 30 тракторів і 11 комбайнів на один колгосп, який не мала більшість колгоспів УСРР у 1930-х рр. Для такої кількості техніки необхідно було мати понад 100 тис. механізаторів, десятки тисяч допоміжного технічного персоналу, який неспроможні були дати професійно-технічні навчальні заклади Тернопільської, а можливо й усієї Західної України упродовж короткого терміну. Хто сів за кермо тракторів і комбайнів упродовж двох весняно-осінніх сільськогосподарських кампаній та єдиних жнив 1940 р.? Можливо це були місцеві юнаки і дівчата, які відгукнулися на тоді актуальний заклик Парасковії Ангеліної? Якщо справді відгукнулися, то трансформація їхньої ментальності відбулася доволі швидко, навіть несподівано швидко. Переміщені з технікою трактористи з УСРР – зовсім інший аспект «визвольного походу» проти «буржуазно-поміщицької Польщі» (с.237).

Селяни Тернопільської області, враховуючи лише 15% їхньої колективізації, як зазначено у дисертації, продемонстрували пасивне

ставлення до колгоспів, захищаючи у такий спосіб свій індивідуально-фільварковий спосіб повсякденного життя. Характерний для радянської України принцип «колективізуючи-розкуркулювати» не мав поширення у селах Тернопільської та інших областей Західної України, тому що трансформація була спрямована на руйнування економічних основ соціально-національної спільноти, а колгоспи не були зерновими фабриками. Соціалістична реконструкція сільського господарства регіону мала іншу мету: створення матеріально-сировинної бази для наступального плацдарму у випадку подальшої експансії більшовизму на Захід.

Захоплюючись фактологічним викладом подій і явищ, дисертант припускається кількох суперечливих, як на мене, тверджень: «Про значні зрушення у справі медичного обслуговування...» (с.268); «Партійне керівництво та районів не випускало з поля діяльності закладів охорони здоров'я» (с.271)» «...підкування незахищеними або мало захищеними категоріями населення» (с.273)» «Усі турботи партійних і державних органів у сфері зернового виробництва» (с.205). Статистично-економічні і кількісні показники розвитку соціально-побутової галузі, якими оперує дисертант, якщо сприймати їх як історичну даність, демонстрували прагнення влади завоювати лояльність населення.

Ідеологічна місія педагогічних кадрів, партійних агітаторів, які працювали у закладах освіти, культури, полягала в експорті комуністичної моралі, в утвердженні норм і принципів поведінки, трансформації ментальних і світоглядних уподобань людей. Громадські організації («Просвіта» тощо) були ліквідовані. Системним запобіжником лишалися 3,5 млн греко-католиків, 2 млн римо-католиків, 800 тис. іудеїв і 1,5 млн православних, які захищали свою сформовану національну самобутність. Між

ними і радянським установами (клуби, кінопересувні установки, бібліотеки) відбувалося таємне протистояння.

Окупація України відбувалася з 1917 р., яка завершилася ухваленням Конституції УРСР у 1937 р. А її чергова фаза розпочалася у вересні 1939 р., використовуючи досвід системної трансформації.

Структуру дисертаційної роботи відтворює автореферат, які є автентичні. Узагальнення у розділах дисертації. Прикінцеві висновки, які опираються на фактологічний аналіз документів, засвідчують їх належний науково-теоретичний рівень, вагомий авторський внесок в історіографію. Основні положення дисертації висвітленні у монографії Л.В.Кравчука та 47 його публікаціях. Вони суттєво доповнюють текст дисертації, особливо критерії формування національної свідомості і компетентності у студентів, рівень моральної стійкості людей, прояви патріотизму та інших ознак збереження національної ідентичності.

Дисертаційне дослідження Л.В.Кравчука «Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» є самостійною кваліфікаційною науковою роботою, яка написана згідно нормативно-інституційних вимог Міністерства освіти і науки України до подібного типу робіт. Наукові завдання дисертаційного дослідження досягнуті, а його автор Л.В.Кравчук заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук із спеціальності 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

Доктор історичних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України

В.І.Марочко

